

ВИРАЗНА МОВА ТРАДИЦІЙНОГО РУШНИКА ПРИДНІПРОВ'Я.

У статті досліджено особливості традиційного рушника Придніпров'я та проведено мистецтвознавчий аналіз. Встановлено межі побутування рушників щодо розмаїття поліетнічного населення, а також узагальнено види та типи рушників. Розглянуто виразні художні засоби, колористику та композиційну побудову, а також головні орнаментальні мотиви та основні техніки виконання. Зазначено причини, що вплинули на зміну виразних художніх засобів у період історичних змін. Охарактеризовано особливості етнічних рушників.

Ключові слова: орнамент, рушник, вишивка, художні засоби, колір, ритм.

З кожним роком зростає зацікавлення науковців до професійного висвітлення традиційного регіонального мистецтва. Не залишається без уваги і Придніпров'я, територія колишньої Катеринославщини, регіон поліетнічний із своєрідною культурою, що увібрала в себе усі впливи і віяння часу. Одним із таких видів мистецтва є традиційний рушник. Рушник, оздоблений вишивкою, зі своїми особливостями, композицією, орнаментальним рішенням та колоритом. Тісні етнокультурні зв'язки вплинули на особливості цього виду народного мистецтва. Кожна етнічна група хоча і проживала компактно, але не була ізольована від суспільства, що відобразилося і на традиційному для кожного етносу мистецтві. Дослідження теми є актуальним у світі поглиблених наукових пошуків конкретного регіонального мистецтва.

Дослідженням рушників, їх орнаментики та вишивки вчені почали займатися професійно лише з другої половини ХХ ст., а до того цей матеріал залишався поза увагою фахівців, окрім поодиноких випадків збирання цих виробів в колекції. Одним із перших збирачів традиційного рушника був Д. Яворницький. З кінця ХХ ст. питаннями орнаментики, колористики, виявлення специфічних рис та ознак, технік вишивки та ткання, притаманних певним локальним групам, особливостей виготовлення займаються ширше мистецтвознавці, етнографи, історики, серед яких Т. Кара-Васильєва [4], Л. Булгакова-Ситник [3], Л. Орел [8], М. Селівачов [10], В. Малина [6], Л. Андрушко [1] та ін.

Мета статті – охарактеризувати та визначити виразну мову такого виду традиційного народного мистецтва як рушник. Провести мистецтвознавчий аналіз. Для вирішення мети поставлені такі завдання: визначити види та ареали побутування рушників; розглянути виразні художні засоби, орнаментування, встановити художні зміни, що торкнулися рушника у світі історичних соціокультурних змін.

Спираючись на праці провідних українських вчених та, безумовно, на музейні та приватні колекції традиційних рушників Дніпропетровської області можемо говорити про те, що рушники Придніпров'я вписується у загальну систему видів і типів рушників, поділяються за функціями, образною стилістикою та композиційними схемами. Так дослідник південноукраїнського рушника В. Малина поділяв рушники за такими функціями: «побутові (утирач, кілковий, стирок, надлюстровий, надвіконний, надполичковий, надкартинний); дидактичні (сюжетні, орнаментно-епіграфічні, сюжетно-епіграфічні); ритуальні (сволокові, народженецькі або колискові, репрезентаційні, шляхові, брамні, домовинні); передвесільні, весільні та післявесільні (плечові, вінчальні, коровайні, дружкові, піддружкові, вузлові, мостові, шишкати, тичкові, подарункові і т. ін.); релігійні (наобразники або божники, церковні, причетові, хрестові)» [6, с. 134]. А також виокремив у три групи південноукраїнські вишивані рушники кінця ХІХ – початку ХХ ст. за образною стилістикою та схемами композиції, до яких належать композиції, в яких виділенні крупні елементи взору; «трискладові просторові утворення, що включають змішані мотиви орнаменту та багатоскладові композиції, сформовані з поперечних пасмуг гомогенного орнаменту; сюжетні композиції з елементами ізоморфного, шрифтового та поліморфного орнаментних мотивів» [6, с. 137]. У цей період застосування шрифтового орнаменту спостерігається не тільки у композиціях рушників, а й в орнаментальних композиціях сорочок, яка розміщувалася у вигляді стрічкового орнаменту навколо прямокутного вирізу горловини – каре та на поділці. Вишивки виконувалися, як правило, у хрестиковій техніці.

XIX століття характерне тим, що у межах колишньої Катеринославської губернії відмічалось паралельне співіснування українських, російських, молдавських, грецьких та ін. вишивок рушників, що залежало від поліетнічного складу губернії. Але з часом спостерігаються не тільки взаємовпливи у народному мистецтві, а й певні нівелювання в даному напрямку.

Північна частина Катеринославської губернії, так зване Надпоріжжя, та, що знаходиться поряд з Полтавщиною, має у своєму орнаментному мистецтві схожість з полтавськими рушниками та давніми вишивками сорочок, але з локальними варіантами. Найбільш тісно з народним вбранням пов'язані ті рушники, які використовуються в обряді весілля. В цій місцевості був відомий обряд «заручин», на якому наречена перев'язувала молодому руку хусткою за згодою своїх батьків і давала рушники старостам [2, с. 96]. Про обряд вручення і пов'язування рушників сватам писала Л. Орел – молода подавала рушник на хлібині з примовлянням. Називались такі рушники «плечовими», «сватовими». В обряді весілля використовувались рушники у комплексі весільного вбрання. Молода і дружка замість пояса чи крайки підперезувалися рушником. Такі рушники у Центральних районах України називалися «підперезники» [8, с. 42]. Фотоматеріал Дніпропетровщини кінця XIX – початку XX століття також підтверджує використання рушників у весільному вбранні молодої. Рушник був обов'язковим атрибутом під час зустрічі нареченого батьками нареченої, коли ті тримали на ньому хліб і сіль. Окрім того не обходилося без неодмінного прикрашання короваю вишитим рушником.

Композиція рушникового полотна поділялася на такі типи: за принципом симетрії і рівноваги має, де має місце тричастинний поділ площини; композиції «орлови»; заповнення площини горизонтальними стрічковими орнаментами, виконаними техніками хрестика чи лічильної гладі та ажурною технікою мережки чи в'язання гачком; сюжетні композиції.

Орнаментика поділялася на рослинну, геометричну та комбіновану (рослинно-геометричну). Орнаментальні мотиви створювалися площинними, але з обов'язковим заповненням форми елементів в середині. Це могла бути повністю зашита нитками пляма квітки чи листка і зображення в цьому випадку було цільним. Або використовувалася техніка заповнення форми рушниковими швами – тоді форма була графічно подрібнена, а разом з цільними плямами на площині рушника створювалися ритмічні чергування.

Поширена була композиція дерева-квітки, яку оточував бігунець – хвиляста гілка з елементами, які стилістично подібні до центральної частини композиції. Головною особливістю таких рушників у використанні «стеблового» шва, який надає округлості контурам мотивів. Рушникові заповнення: квадратики, ромби, трикутники, штрихи різної густоти та щільне заповнення елементів створюють враження динаміки руху. А переважаючий червоний колір, за рахунок різноманітно покладених стібків, передає багатство гамми. Самі складові елементи композиції оточені контуром, що надає виразності малюнку [5, с. 76–77]. Цей принцип також спостерігається і у вишивках рушників Київщини, Чернігівщини, Слобожанщини в яких до основного червоного кольору застосовані додаткові кольори: на Київщині – синій, на Чернігівщині – «крім червоних відомі рушники синього, коричневого й чорного кольорів – їх замовляла церква на пости», а також мали вкраплення чорного чи синього кольорів [8, с. 114]; на Придніпров'ї використовується як локальний червоний колір (теракотовий), так і з доповненням якогось одного додаткового кольору: фіолетового, чорного, зеленого; чи двох кольорів – синього і зеленого; та трьох – рожевого, синього, зеленого, а інколи і з доповненням жовтого до зазначених трьох. На Слобожанщині також переважав червоний колір, іноді з вкрапленням синього та жовтого кольорів, і такі рушники та їх вишивки характерні стилізацією й художньою довершеністю.

Інший тип композиції – в якій центральне місце належало не дереву-квітці, а двом ламаним гілкам, об'єднаних однією квіткою. Стилiстично рушники з такою композиційною схемою були подібні до першого типу.

Композиційні схеми наступної групи рушників належать «брокарівському» стилю. За часом виконання пізніші. Представляють ритмічні чергування горизонтальних орнаментальних площин. Виконані такі рушники в техніці хрестик з поєднанням смуг мережок з настилом чи ажурних вставок, в'язаних гачком. Така ж композиція із горизонтальних орнаментальних смуг була і в російських рушниках, вишитих рахунковими техніками.

Орнаменту належить велике значення, а точніше тим знакам та графемам, з яких складалася закінчена композиція. Упродовж віків рушник мав образно-символічне значення та наділявся різноманітними знаковими властивостями. До кожного обряду існував свій вишитий рушник, зі своєю символічною мовою. Але на сьогодні інтерпретація таких знакових структур – річ суб'єктивна і неоднозначна. Т. Кара-Васильєва вказує на неможливість з'ясування цілісної картини початкової

семантики сюжетів. Сталі композиції розпались на частини та з'явилися нові, утворені з різних компонентів в одному сюжеті. «Лише міцна традиція жіночої вишивки дозволила зберегти давні окремі сюжети. З часом функції давніх образів втрачали своє первісне значення, набували нового змісту» [4, с. 3]. Так вважає і І.Пошивайло, який вказував, що на сьогодні практично відсутня методика розшифрування знакових систем народного мистецтва. Стародавні символи, які були тісно пов'язані з магічною й обрядово-календарною практиками, з часом втрачали своє первинне призначення. Тому все це призводило «до полісемії реалістичних образів світових ідей та елементарних знаків інформації» [9, с. 185–190]. Але він зазначав, що аналіз орнаментики вишивки здійснити неможливо без співвідношення з системою давніх вірувань. Тому саме міфологія могла б допомогти у розкритті автентичного значення орнаменту. З початку XX ст. у слов'янській вишивці серед декоративних орнаментів виокремились Велика Богиня Матір, солярний культ й інші архетипи язичницького світогляду. А домінуючими мотивами, які зафіксовані на українських рушниках XVII – початку XX ст., виступають ромб, коло, зигзаги, безкінечник, пісковий годинник, яйце, хрест у колі, спіраль, гребінець, ріг, зерно, колони, змія. А орніто-, антропо-, зооморфні мотиви – жіночі фігурки в ритуальних позах, коні, бики, павичі, фантастичні птахи, крилаті істоти, пов'язані зі слов'янською міфологією [9, с. 185–190]. Про традиційні мотиви у вишивках рушників різних регіонів України, їх значення писав у своїх статтях Ю.Мельничук, зазначаючи, що орнаментальна знаковість рушника – то не просто прикрашання, а надто сильна енергетика, яка при невмілому використанні може завдати шкоди [7, с. 59–65]. Усі зазначені домінуючі мотиви присутні в тому чи іншому вигляді в орнаментальному мистецтві вишитих рушників Придніпров'я.

Сам рушник використовувався не тільки в обряді певного дня року, а й у будень, коли його застосовували у прикрашуванні інтер'єра, що сприймалося як своєрідна декорація. Більшість господинь мали близько півсотні вишитих рушників на різні обряди. У оздобленні хатнього інтер'єру спільність з українцями спостерігається у болгар та молдаван, які обвішують стіни, як українці, а греки складають їх удвоє і закріплюють цвяхами в ряд під стелю [6, с. 135]. До того ж, прикрасою були одяг і пряжа, які розвішували на жердині над «полом», а у молдаван вішали різнокольорові вовняні рядна на показ як прикрасу [2, с. 26].

Північна частина Придніпров'я, яка найближче знаходилась до Полтавщини, Верхньодніпровський та Новомосковський повіти, де мешкали переважно українці, характерна тим, що у побуті селян стилістика вишитого рушника – в техніці двобічного шиття рушниковими швами та стиль вишитої сорочки – в техніці вирізування та настилування, а також мистецьке середовище селянської хати з її декорованим начинням гармонійно поєднуються між собою і утворюють довершений комплекс.

Те саме можна сказати про стилістичну єдність у побуті та вбранні росіян – колишні Бахмутський та Слов'яносербський повіти, де певна частина комплексу народного вбрання у своєму традиційному оздобленні відповідала стилістиці російського вишитого рушника.

Ця ж тенденція характерна і для комплексу інших народів, які проживали на території Придніпров'я в той час, коли традиції того чи іншого етносу ще були характерними для кожної локальної групи, а спільність у формах та оздобленні одягу і житла між іншими народами не була такою яскраво вираженою. Але на межі XIX–XX ст. ці відмінності поступово зникали – і замість традиційного вбрання все частіше застосовувалися форми і орнамент переважно спільний, а у деяких, наприклад греків, він (орнамент) був зовсім відсутній.

Стилістична взаємодія прикрашеного житла, повсякденних та обрядових речей, якими є рушники та українське традиційне вбрання, підпорядковувалися календарно-обрядовим циклом, що вносило в побут простих селян гармонію та красу і утворювало довершений комплекс.

Висновки. Отже, рушник – неодмінний атрибут народного побуту, гармонійно узгоджувався з оточенням, з предметами побуту, з орнаментикою житла та вбрання. Виразна кольоро-графічна мова, особливості орнаментування, що залежали від традицій етносу, колористичних уподобань та вірувань народу, відображала стилістику певного періоду. Історичні та соціокультурні чинники впливали на виразні художні засоби, традиційну техніку виконання. Але не дивлячись на розвідки даного напрямку, традиційний рушник Придніпров'я на цей час залишається малодослідженим і потребує ґрунтовного регіонального вивчення, перспективами якого можуть бути поглиблення питань, розпочатих в цій статті.

1. Андрушко Л. Український рушник як поліфункціональний сакральний твір народного мистецтва: функція, типологія, семантика, художні особливості: дис. ... канд. наук: 17.00.06 / Л. Андрушко. – Львів, 2010. – 165 с.
2. Бабенко В. А. Этнографический очерк народного быта Екатеринос-лавского края / В. А. Бабенко. –

Екатеринослав, 1905. – 144 с.

3. Булгакова-Ситник Л. Подільська народна вишивка: Етногр. аспект / Л. Булгакова-Ситник / ред. О. М. Козакевич. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 2005. – 328 с.: іл.
4. Кара-Васильєва Т. В. Давнина в рушниках / Т. В. Кара-Васильєва. // НМ. – 1998. – № 1–2. – С. 2–5.
5. Кара-Васильєва Т. В. Творці дивосвіту / Т. В. Кара-Васильєва. – К. : Рад. шк., 1984. – 175 с.
6. Малина В. В. Народне мистецтво півдня України. Кінець XIX – поч. XX ст.: (на матеріалах Миколаївської, Одеської, Херсонської областей) : дис. канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.06 / В. В. Малина. – Львів, 1999. – 163 с.
7. Мельничук Ю. Семантика українських вишитих рушників / Ю. Мельничук. // НМ. – 2005. – № 1–2. – С. 59–65.
8. Орел Л. Українські рушники (історико-культурологічне дослідження) / Л. Орел. – Львів : Кальварія, 2003. – 230 с.: іл.
9. Пошивайло І. Український рушник як полісемантична знакова система / І. Пошивайло // Українські рушники (історико-культурологічне дослідження) / авт. Л. Орел. – Львів : Кальварія, 2003. – С. 185–190.
10. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Р. Селівачов. – К. : Редакція вісника «Ант»; Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – XVI, 400 с., іл.

В статтє исследованы особенности традиционного рушника Приднепровья и проведен искусствоведческий анализ. Установлено границы бытования рушников касательно разнообразия полиэтнического населения, а также обобщенно виды и типы рушников. Рассмотрены выразительные художественные средства, колористика и композиционное построение, а также главные орнаментальные мотивы и основные техники исполнения. Указаны причины, повлиявшие на изменение выразительных художественных средств в период исторических перемен. Охарактеризованы особенности этнических рушников.

Ключевые слова: орнамент, рушник, вишивка, художественные средства, цвет, ритм.

The paper studies the features traditional embroidered towels of the Prydniprovyia Region and contains the art review as well. During the research, there were determined the boundaries of existence on diversity of multi-ethnic population as well as were summarized the types and kinds of towels. The article considers the expressive artistic means of colors and compositional construction as well as the main ornamental motifs and the basic technique. The paper specifies the reasons affected the change of expressive artistic means in a time of historic change. It describes the features of ethnic towels.

Key words: ornament, towel, embroidery, color, rhythm.

УДК 692. 238 : 72. 04 : 721 (477.86)

Наталія Качковська

МЕТАЛЕВІ СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ У АРХІТЕКТУРНІЙ КОМПОЗИЦІЇ ФАСАДІВ БУДИНКІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Розглянуто металеві структурні елементи балконів у композиційній структурі фасадів м. Івано-Франківська кінця ХІХ – поч. ХХ ст., що виявив, обстежив та класифікував автор.

Ключові слова: Івано-Франківськ, металеві структурні елементи, фасад, балкон, композиційні закономірності.

Металеві архітектурні деталі в архітектурних спорудах використовують як конструкційний, функціональний та декоративний матеріал. Функціональні і декоративні особливості металевих елементів в історичній архітектурі є ключовим чинником формування стилістичної виразності, а їх застосування є традиційним для забудови м. Івано-Франківська. Серед досліджуваних видів металевих елементів (огородження балконів, віконні, дверні решітки, сходові марші екстер'єру та інтер'єру) металеві структурні елементи балконів несуть вагоме візуальне навантаження у структурній організації фасадів і також впливають на естетичний образ історично сформованого середовища.

© Качковська Н., 2015.